

TURKISTON XALQ KUTUBXONASI FAOLIYATIDA SHARQSHUNOS OLIMLARINING ISHTIROKI

Abdurahmonova Nazokat Davlatboy qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Tursiton hududida tashkil etilgan kutubxonalarda sharqshunos olimlarning fikrlarini ifodalaydi, shu bilan birga sharqshunos olimlar Turkiston kutubxonalariga o'zlari yozgan adabiyotlar yuzasidan ham atroflicha tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kutubxona, rus ziyolisi, katalogi, kolleksiya, sharq tillari, avliyolar, Turkiston, Sharofiddin Ali Yazidiy, o'lkashunos.

УЧАСТИЕ УЧЕНЫХ ВОСТОКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТУРКЕСТАН

Абдурахманова Назокат дочь Давлатбая

Студент Наманганского государственного университета

Аннотация. В данной статье излагаются мнения востоковедов в библиотеках, созданных в Турситонском районе, и в то же время подробно анализируется литература, написанная учеными-востоковедами в библиотеки Туркестана.

Ключевые слова: библиотека, русский интеллект, каталог, коллекция, восточные языки, святыне, Туркестан, Шарофиддин Али Езиди, краевед.

PARTICIPATION OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE ACTIVITIES OF THE PUBLIC LIBRARY OF TURKESTAN

Abdurahmanova Nazokat Davlatboy's daughter

Student of Namangan State University

Abstract. This article expresses the opinions of Oriental scholars in the libraries established in the Tursiton area, and at the same time, the literature written by Oriental scholars to the libraries of Turkestan is analyzed in detail.

Key words: library, Russian intellectual, catalog, collection, oriental languages, saints, Turkestan, Sharofiddin Ali Yazidi, local historian.

XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari, asosan ayrim jamoat kutubxonalari huzurida shakllandi. Xususan, sharq qo'lyozmalarini aniqlash va o'rganishda Turkiston xalq kutubxonasi katta rol o'ynadi, bu kutubxona Toshkentda 1870-yilda ochilgan. Dastlab bu kutubxonada sharq qo'lyozmalari borligi, Parijdagi Sharq tillari maktabining professori K.Uifalvi de Mezo Kovej tomonidan eslatib o'tiladi. U Turkiston bo'ylab etnografik va arxeologik sayohat uyushtirib, Turkiston xalq kutubxonasida ham bo'lgan. Turkistondagi rus ziyolilaridan birinchi bo'lib D.Gramenitskiy sharq qo'lyozmalarni to'plash va saqlash to'g'risida taklif kiritgan. U Turkiston kutubxonasini faqat sharq qo'lyozmalari saqlanadigan kutubxonaga aylantirish to'g'risidagi taklifni ilgari surdi, biroq bu reja ma'qullanmadi. Ma'lumki, kutubxona tashkil topgan vaqtdan boshlab dastlabki o'n besh yil mobaynida o'lkaning harbiy ma'muriyati tomonidan Markaziy Osiyo hududida 1871-1876-yillarda to'plangan qo'lyozmalar kutubxonaga kelib tushmagan, balki odatda Sankt-Peterburgga yuborib turilgan[1.c.85]. Kutubxonadagi sharq qo'lyozmalarining dastlabki katalogini A.L. Kun tuzgan bo'lib, u jami 57 ta raqamni qamrab olgan. Qo'lyozmalarni to'plash va kutubxonada qo'lyozmalar kolleksiyasini tashkil etish, keyin sharq kitoblari va qo'lyozmalari bo'limini ochish sohasidagi dastlabki qadamlar A.L.Kun nomi bilan bog'liqdir. A.L. Kun bilan bir qatorda kutubxona uchun qo'lyozmalar to'plash bilan sharqshunoslar N.N. Pantusov, S.M. Gramenitskiy, Ye.F. Kal, Rostivlavov va boshqalar ham shug'ullangan. 1889-yilda yosh sharqshunos Yevgeniy Fedorovich Kalning shaxsiy tashabbusi bilan xalq kutubxonasining sharq qo'lyozmalarini ilmiy jihatdan tasvirlab chiqish tugallandi, u tasvirlash vaqtida Ch. Rening yevropacha saqlashdan iborat mashhur va ancha nufuzli katalogidan foydalandi. Kalning katalogi o'ziga 126 ta turli asarlardan tashkil topgan 87 jildni qamrab olgan, bu esa Turkiston xalq kutubxonasidagi qo'lyozmalar to'plamining mazmuni haqida xulosa chiqarish imkonini beradi[2.c.65].

Katalogga kiritilgan qo'lyozmalar asosan Markaziy Osiyo, Eron va Hindiston tarixiga doir bo'lib, ulardan 78 tasi forscha (tojikcha), 19 tasi arabcha va 29 tasi turkiy (o'zbek) tilidagi qo'lyozmalar edi. Turkiston xalq kutubxonasining kolleksiyasi fors tilidagi adabiyotlarga ancha boy bo'lib, bu yerda eng yangi va o'rta asrlar tarixiga doir bir qator qimmatli asarlar bor edi. Bu yerda Payg'ambar Ibn Ishoq tarjimai holining tarjimasi, Ali ben Jalol al-Islomning "Temur tarixi", Muhammad Vafo Kerminagining 1134-yildan 1170-yilgacha bo'lgan Movarounnahr tarixi va boshqa asarlar bo'lgan. Turkiy qo'lyozmalar orasida Abulg'ozixonning "Xiva turkmanlari tarixi» asari, Hoji Muhammad Hakimxon To'raning 1843-yilda yozilgan "Solnoma (tarix)dan parchalar" asari qo'lyozmalari diqqatga sazovordir[3.c.283]. Ye.F. Kalning vafotidan keyin kutubxona qo'lyozmalarini o'rganish uzoq vaqtgacha to'xtatiladi. Qo'lyozmalarni to'ldirish sekinlik bilan boradi. Toshkentlik bibliograf, Turkiston xalq kutubxonasining birinchi direktori N.V. Dmitrovskiy ma'lum qilishicha, 1895-yilda qo'lyozmalar fondida faqat 90 ga yaqin qo'lyozma bo'lib, ular sharq tillarida bo'lgan. 1890-yildan boshlab kutubxonaga sharq qo'lyozmalarining kelib turishi birmuncha jonlandi, bunga o'lkaning boy tabiiy boyliklari va bu yerda yashovchi xalqlarning madaniy merosini o'rganish bilan shug'ullangan rus olimlari, ilmiy jamiyatlar va to'garaklar yordam berdi[4.c.237]. Shunisi diqqatga sazovorki, bu ishda Turkiston o'lkasida tug'ilganlar, xususan, samarqandlik qadimgi ashyolar va osori-atiqalarni to'plovchi Mirza Buxarin, toshkentlik kolleksioner Akram Asqarov, buxorolik qadimiy ashyolarni to'plovchi Muhammad Vafo va boshqa ko'plab kishilar faol ishtirok etdilar[3.c.285]. Ye. F. Kaldan keyin birinchi marta qo'lyozmalar fondlarining sharq qo'lyozmalari bilan to'ldirilishi 1891-yilda sodir bo'ldi, bu vaqtda kutubxona birinchi o'zbek arxeologi, tangalar va qadimgi ashyolarning mashhur to'plovchisi savdogar Akram Asqarovning merosxo'rlaridan Qur'onning izohli qo'lyozmasini, shoir Mirza Bedilning she'rlar to'plamini, Sayyor Sharifning "avliyolar" hayotidan hikoya qiluvchi asarini va boshqa bir qator kitoblarni sotib oldi, ularga boryo'g'i 102 so'm to'landi. 1898-yilda Turkiston o'lkasidagi birinchi o'zbek gazetasining asoschisi va muharriri N.P. Osroumovning (1846-1930) iltimosiga ko'ra,

Turkiston xalq kutubxonasiga mingtepalik eshon, Andijon qo'zg'olonning qatl qilingan rahbari, Muhammadali Sobirovning (laqabi "Dukchi Eshon") shaxsiy kutubxonasidan musodara qilingan 194 ta qo'lyozma topshirildi. [5.c.283]. Akademik V.V. Bartold bir necha o'n yillar mobaynida Turkiston xalq kutubxonasi bilan mustahkam va do'stona aloqada bo'lib keldi. U Toshkentga bir necha marta kelar ekan, har gal kutubxonaning qo'lyozmalar bo'limi ahvoli bilan qiziqar, qo'lyozmalar to'plash va ularni o'rganish qanday holatda ekanligini so'rab-surishtirardi. 1902-yilgi yozgi xizmat safari vaqtida u qo'lyozmalar to'plami bilan batafsil tanishib chiqadi, bu yerda sharq qo'lyozmalarining G'arbiy Yevropadagi eng muhim kataloglari yo'qligini, bularsiz qo'lyozmalarni to'liq tasvirlab bo'lmasligini qayd qiladi. V.V. Bartoldning fikricha, Mingtepadagi singari qo'lyozmalar to'plamlari kutubxonada ko'proq bo'lishi lozim, buning uchun, olimning ta'kidlashicha, "Agar o'lkada mavjud bo'lgan va hali hech kim tomonidan tadqiq qilinmagan kitob xazinalarini rus fani uchun saqlab qolishni istasak, butun kuch-quvvatimizni sarflamog'imiz zarur"[6.c.17]. V.V. Bartoldning tavsiyasi bo'yicha Turkiston xalq kutubxonasi general Jo'rabekning qo'lyozmalar to'plamidan Rashididdinning "Jome at-tavorix", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari qo'lyozmalarini sotib oldi, ular ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan edi. V.V. Bartold sharq qo'lyozmalarining chet elga tashib ketilishiga barham berish maqsadida Turkiston xalq kutubxonasidagi qo'lyozmalarni aniqlash va to'plash vazifasini o'z zimmasiga olishni taklif qildi. Uning fikricha, markazga faqat nodir manuskriptlarni yuborish kerak, qolgan narsalarning hammasi Toshkentdagi qo'lyozmalar omborida qoldirilishi lozim. [6.c.20]. Markaziy Osiyo sharq qo'lyozmalarining yana bir ulkan bilimdoni, ajoyib o'lkashunos V. L. Vyatkin qayd qilib o'tganidek, mahalliy arboblarning mamlakatimiz o'tmishini o'rganishga doir olib borayotgan ishining kam samarali va arziyas darajada ekanligi, to'liq sharq qo'lyozmalari omborining yo'qligi, sharq qo'lyozmalarini to'plash ishlarining muntazam olib borilmasligi mavjud qo'lyozmalar to'plamining nihoyatda kambag'alligiga olib kelgan. V.L. Vyatkin keyingi o'n yil ichida juda ko'p miqdordagi asarlar chet ellarga olib ketilganini, holbuki, "ularning saqlanadigan eng mos joyi

o'zimizning kutubxonalar javoni" bo'lishi lozimligini ko'rsatib o'tadi. "Turkistonda barcha mahalliy qo'lyozmalar to'planishi lozim va bu yerda sharq instituti ochilgan vaqtda yozma yodgorliklar o'tmish haqidagi fanning asosini tashkil etadi"[7.c.16]. U kitoblarning ayovsizlik bilan sotib yuborilishini to'xtatish zarurligini, rus olimlari, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari yodgorliklarini qadrllovchi mahalliy kishilar va ishqibozlar qo'lyozmalarni muhofaza qilish va qidirib topish sohasidagi ishlarni keng avj oldirishlari zarurligini talab qiladi. XX asrning boshlarida ham kutubxonaning qo'lyozmalar fondi juda sekinlik bilan to'ldirib borildi. 1904-yilgi kutubxona hisobiga ko'ra, unda 500 nusxaga yaqin arab, turkiy va fors tillaridagi kitoblar bor edi, bu hisobga toshbosmada bosilgan qo'lyozmalar ham kirardi (bu vaqtga kelib kutubxonada ularni saralab olish boshlangan edi). Turkiston xalq kutubxonasining sharq qo'lyozmalari hisobi bo'yicha uchinchi katalogi tuzuvchisi A.A. Semyonov 1912-yilda bu yerda 231 ta qo'lyozma borligini hisoblab chiqqan, bulardan 194 tasi 1898-yilgi Andijon qo'zg'olonidan keyin kutubxonaga kelib tushgan. Mazkur ro'yxat e'lon qilinmagan va O'zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Bu vaqtga kelib Y.F. Kal tasvirlab bergan qo'lyozmalar bilan birgalikda umumiy qo'lyozmalar soni 318 tani, toshbosma nashrlari bilan birgalikda esa 887 tadan ko'proqni tashkil etgan[8.c.912]. A.A.Semyonov Turkiston xalq kutubxonasining sharq toshbosma va bosma nashrlari ro'yxatini tuzib chiqqan. Bu qo'lyozmalar O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti kutubxonasida saqlanadi. Bizga shu narsa ma'lumki, Turkiston xalq kutubxonasi zarur mablag'larning yo'qligi tufayli sharq qo'lyozmalarini qidirib topish va xarid qilish ishlarini rejali ravishda tashkil etolmadi. Mahalliy ma'muriyatning Turkiston xalq kutubxonasiga arziyas darajada mablag' ajratgani va qo'lyozmalar to'plashga e'tiborsizlik bilan qaragani haqida A.A.Semyonov g'azab bilan quyidagilarni yozgan edi: "Bir narsa sira xayoldan ko'tarilmaydi: o'sha vaqtdagi rahbar-larning uzoqni ko'ra bilmasligi aholining qo'lidagi haddan tashqari mo'l-ko'l qo'lyozmalarning sira takrorlanmaydigan imkoniyatidan foydalanib qolishga xalaqit berdi, bu vaqtda

Turkistonning barcha shaharlarida qo'lyozmalar to'lib-toshib yotardi, ulardan yoqqanlarini bemalol tanlab olish mumkin edi"[9.c.144].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, sharq qo'lyozma kitoblarini qidirib topish va to'plash bilan ko'p sonli aholi orasidan o'ziga to'q kitob ishqibozlari — ruhoniylar, ma'murlar, savdogarlarning namoyandalari va boshqalar ham shug'ullanishdi.

Mahalliy yozma yodgorliklardan tashqari Markaziy Osiyo davlatlarida xorijdan kelgan ko'pgina qo'lyozmalar ham bor edi.

XX asrning boshlarida O'rta Osiyo hududida endi sharq qo'lyozmalarini aniqlash va to'plashda rus sharqshunos olimlarining ancha katta guruhi ishtirok etdi. Birinchi navbatda atoqli va mashhur rus olimlari, akademik V.V.Bartold, K.G.Zaleman, A.N.Samoylovich, V.A. Ivanov va boshqalarni aytib o'tish kerak. Bu yerda ular o'lka xalqlari madaniy merosini o'rgandilar, yozma yodgorliklarning qanday saqlanishi bilan tanishdilar, hamisha ularning tashrif buyuradigan joylari davlat saroy kutubxonalari, xususiy qo'lyozmalar kutubxonalari bo'lardi, ular har doim mashhur kitobsevarlar va madaniyat homiylari bilan uchrashardilar.

“Yarim asrlik faoliyat mobaynida(taxminan 1865-yildan 1917-yilga qadar), — deb yozadi V.V. Lunin, — jamoat kutubxonalari va xususiy to'plamlarda 3 mingdan ortiq sharq qo'lyozmalari aniqlandi va to'plandi”.

Markaziy Osiyo xalqlarining tarix uchun g'oyat muhim bo'lgan va fan uchun nihoyatda qimmatli bo'lgan katta miqdordagi qo'lyozma manbalari aniqlandi va o'rganildi. Bu qo'lyozmalardan ayrimlari ilmiy muomalaga kiritildi, bunda Turkiston xalq kutubxonasi qo'lyozma to'plamlarining e'lon qilingan tavsiflari va kataloglari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ish olib borish uchun qulay sharoitlar, qoniqarli va doimiy moddiy baza bor bo'lganda, yakka tartibda ishlagan tashabbuskor olimlar va mahalliy havaskorlar, shak-shubhasiz bundan ham ko'proq ishlarni amalga oshirgan bo'lardilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova O.G'. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Kormilisin. A.I., Rasulov M.M., Davlatov S.X. Kutubxonashunoslik tarixi. – T.: O'zgeokadastr, 2003.
3. Sodiqov H., Shamsutdinov R., Ravshanov P., Usmonov Q. O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. – T.: Sharq, 2000.
4. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O`. Vatan tarixi. Ikkinchi kitob. – T.: Sharq, 2010.
5. Бартолд В.В. Сочинения. Том III. – Москва.: Наука, 1963.
6. Бартолд. В. В. Задачи русских востоковедов в Туркестане. Санкт-Петербург. 1915.
7. Вяткин. В.Л. Бухарский рынок. Газ. «Туркестанские Ведомости», 1897.
8. Семёнов А.А. Среднеазиатские рукописные фонды и важность их изучения. Ташкент.1958.
9. Семёнов А.А.. Роль Туркестанской публичной, а ныне Гос. 1945.